

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο Slavoj Žižek στο έργο του για το μεγάλο Γάλλο ψυχαναλυτή “Λακάν”, προκειμένου να ερμηνεύσει, για τις ανάγκες της εργασίας του, το περίφημο χωρίο της προς Ρωμαίους Επιστολής του Αποστόλου Παύλου ότι «ο νόμος αφυπνίζει την επιθυμία να τον παραβιάσουμε», παρατηρεί ότι εφόσον το ηθικό οικοδόμημα των κοινωνιών μας εξακολουθεί να στηρίζεται στις Δέκα Εντολές, η εμπειρία της φιλελεύθερης-επιτρεπτικής μας κοινωνίας επιβεβαιώνει την ενόραση του Παύλου: Αποδεικνύει συνεχώς ότι τα λατρεμένα μας «ανθρώπινα δικαιώματα» είναι κατά βάση δικαιώματα παράβασης των Δέκα Εντολών. Το «δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή» = το δικαίωμα στη μοιχεία που διαπράττω λάθρα και υπούλως, όταν δεν με βλέπει κανείς ή όταν δεν έχει κανείς το δικαίωμα να επέμβει στη ζωή μου. Το «δικαίωμα στην επίτευξη της ευτυχίας και το δικαίωμα στην ατομική ιδιοκτησία» = το δικαίωμα στην κλοπή (στην εκμετάλλευση των άλλων). Η «ελευθερία του τύπου και η ελευθερία έκφρασης» = το δικαίωμα στο ψεύδος. Και τέλος «η ελευθερία της θρησκευτικής πίστης» = το δικαίωμα λατρείας ψεύτικων θεών.

Προσωπικά, θεωρούμε εντελώς επίπεδη μια τέτοια διαλεκτική προσέγγιση των «ανθρώπινων δικαιωμάτων», όπως αυτά διαλαμβάνονται στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση της Ρώμης του 1950 και τα Πρωτόκολλα. Η ορθή τους προσέγγιση προϋποθέτει την καλλιέργεια μιας κουλτούρας ουμανιστικών ιδανικών, που μόνο σε μια φιλελεύθερη δημοκρατική κοινωνία μπορούν να ευδοκιμήσουν.

Επιφυλάξεις στην αποδοχή του συστήματος που προτείνεται με την ΕΣΔΑ εκφράζουν και οι «ταυτοτιστές», με το επιχείρημα ότι ο ακραίος ατομικισμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων οδηγεί σε πολυδιάσπαση ή τουλάχιστον σε χαλάρωση της συνοχής της συλλογικής συνείδησης που κυριαρχεί στην κοσμοαντίληψη της πλειοψηφίας. Φρονώ όμως ότι οι κραδασμοί από την ανοχή της πολυπολιτισμικότητας θα απορροφηθούν από το γενικό συναίσθημα της κοινής υπαγωγής των επί μέρους κρατικών οντοτήτων, με ελάχιστες απώλειες της συλλογικής ταυτότητας. Αντίστοιχα θα υπάρξει προστιθέμενη αξία στην ποιότητα της Δημοκρατίας από την ενσωμάτωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην κοινωνική συνείδηση.

Από τη συγκριτική θεώρηση των κειμένων ουσιαστικών και δικονομικών διατάξεων της Χώρας μας, καθώς και των νομολογιακών δεδομένων των εθνικών μας δικαστηρίων, σε βάθος χρόνου μερικών δεκαετιών, είναι σαφώς εμφανής μια σημαντική βελτίωση στην θέση των προσώπων που εμπλέκονται στα δίχτυα της κρατικής εξουσίας και του ποινικού νόμου, δίκαια ή άδικα. Γίνεται μικρόν κατά μικρόν συνείδηση ότι

Πρόλογος

ο «ασήμαντος» άνθρωπος βρίσκεται στο επίκεντρο ενός ισχυρού δικτύου προστασίας που παρέχει η ΕΣΔΑ.

Προς αυτή την κατεύθυνση κινείται και το παρόν πόνημα. Έγινε προσπάθεια συνοπτικής συστηματικής ανάλυσης των δικαιωμάτων που προστατεύει η ΕΣΔΑ και τα Πρωτόκολλα, όπως αυτά αποσαφηνίζονται από τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (παραπέμπω σε 9.000 περίπου αποφάσεις του) και από την εκτενή βιβλιογραφία που παρατίθεται στο παρόν έργο σε κάθε άρθρο της ΕΣΔΑ και των Πρωτοκόλλων.

Με την ελπίδα ότι οι δικηγόροι και οι δικαστές της Χώρας μας θα ευαισθητοποιηθούν περισσότερο και θα εγκύψουν με μεγαλύτερο ζήλο στην προστασία των δικαιωμάτων για μια καλύτερη κοινωνία για μια βαθύτερη Δημοκρατία.

Χολαργός, Φεβρουάριος 2019
Μιχάλης Μαργαρίτης
Αρεοπαγίτης ε.τ.
Ad hoc δικαστής στο ΕΔΔΑ

ΕΡΜΗΝΕΙΑ
Της ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΣΥΜΒΑΣΗΣ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
(ΕΣΔΑ)
και των ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΩΝ υπ' αριθ. 1, 6, 7 και 13

ΓΕΝΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Α. Περιεχόμενο. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) υπογράφηκε στη Ρώμη την 4η Νοεμβρίου 1950, με έναρξη ισχύος την 3.9.1953, σύμφωνα με το άρθρο 66 αυτής. Από την Ελλάδα έχει κυρωθεί με το ν.δ. 53 της 19/20 Σεπτεμβρίου 1974, όπως τροποποιήθηκε με το Ν. 2400 της 29.5/4.6.1996. Η ΕΣΔΑ, σκοπός της οποίας ήταν η παροχή των μέσων αποφυγής παραβιάσεων που είχαν σημειωθεί κατά τον Β Παγκόσμιο Πόλεμο, καθώς και η προστασία των κρατών από την ολοκληρωτική ανατροπή τους, συνδέεται με πολιτική σκέψη δύο αιώνων. Σχετίζεται με τις ιδέες που εκφράζονται στην Αμερικανική Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας και την Γαλλική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Είναι συμβατή η ΕΣΔΑ μόνο με το δημοκρατικό πολίτευμα (Σιλιλιάνος ΕΣΔΑ Ερμ. κατ' άρθρο β έκδ. σ. 1). Αλλά μπορεί να ιδωθεί επίσης σε συνάφεια με τον πιο μακρόχρονο αγώνα για τη διασφάλιση της προσωπικής αυτονομίας, τη συμφύη αξιοπρέπεια των προσώπων και την ισότητα όλων των ανδρών και γυναικών (Jacobs, White, and Ovey, The ECHR 7th ed. 2017 σ. 3). Ο ΟΗΕ με το Καταστατικό του και με τη Διεθνή Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων σημείωσε ένα θεσμικό γιγάντιο βήμα στον τομέα της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, παρόλο που στην πράξη δεν είδαμε πειστικά αποτελέσματα.

2. Προστατεύεται από την ΕΣΔΑ το **δικαίωμα της ζωής** (άρθρ. 2), απαγορεύονται τα **βασανιστήρια και η απάνθρωπη και ταπεινωτική μεταχείριση** (άρθρ. 3), απαγορεύεται η **δουλεία και η καταναγκαστική εργασία** (άρθρ. 4). Κατοχυρώνεται το δικαίωμα στην **προσωπική ελευθερία και ασφάλεια** (άρθρ. 5), το δικαίωμα σε **«δίκαιη δίκη»** (άρθρ. 6), η αρχή ***nullum crimen nulla poena sine lege*** (άρθρ. 7), το δικαίωμα **σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής** (άρθρ. 8), η **ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας** (άρθρ. 9), η **ελευθερία έκφρασης** (άρθρ. 10), η **ελευθερία του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι** (άρθρ. 11), το δικαίωμα **σύναψης γάμου** (άρθρ. 12) και **απαγορεύονται οι διακρίσεις λόγω φύλου, φυλής κ.λπ.** (άρθρ. 14). Πέραν τούτων, η ΕΣΔΑ μεριμνά για την εξασφάλιση δικαιώματος αποτελεσματικής προσφυγής εντός της χώρας (άρθρ. 13), επιτρέπει παρεκκλίσεις από τη Σύμβαση επί έκτακτης ανάγκης (άρθρ. 15), καθώς και περιορισμό της πολιτικής δραστηριότητας αλλοδαπών στη χώρα (άρθρ. 16). Τέλος, απαγορεύει την κατάχρηση των δικαιωμάτων που διασφαλίζει η Σύμβαση (άρθρ. 17 και 18).

ΕΣΔΑ

3. Η ΕΣΔΑ συμπληρώθηκε με τα επακολουθήσαντα 16 Πρωτόκολλα. Ειδικότερα, με το Πρωτόκολλο Νο 1 προστέθηκαν στα προστατευόμενα δικαιώματα: η **προστασία της «περιουσίας»**, το **δικαίωμα στην εκπαίδευση**, καθώς και αυτό του **εκλέγειν και εκλέγεσθαι**. Τα Πρωτόκολλα Νο 6 και 13 αναφέρονται στην **κατάργηση της θανατικής ποινής** και το Πρωτόκολλο Νο 7 στις **δικαστικές εγγυήσεις επί απέλασης αλλοδαπών**, στο **δικαίωμα σε δεύτερο βαθμό δικαιοδοσίας** στις ποινικές υποθέσεις, στην **αποζημίωση σε περιπτώσεις δικαστικής πλάνης** και για στην απαγόρευση της **εισαγωγής σε δίκη για το ίδιο αδίκημα δύο φορές**. Οι λοιπές διατάξεις της ΕΣΔΑ αναφέρονται στη λειτουργία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) και διάφορες λεπτομέρειες εφαρμογής της Σύμβασης.

4. Το ΕΔΔΑ κατά τα έτη 1959-2017 εξέδωσε σωρεία αποφάσεων για παραβιάσεις των διαφόρων διατάξεων ης ΕΣΔΑ και των Πρωτοκόλλων της. Εξ αυτών το 4,56% αφορούν το δικαίωμα της ζωής (άρθρ. 2), το 11,11% τα βασανιστήρια και την απάνθρωπη και ταπεινωτική μεταχείριση (άρθρ. 3), το 12,95% την προσωπική ελευθερία και ασφάλεια (άρθρ. 5), 39,68% το δικαίωμα σε «δίκαιη δίκη», εκ των οποίων το 20,70% αφορούν καθυστέρηση στην απονομή της δικαιοσύνης (άρθρ. 6), το 4,75% το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής (άρθρ. 8), το 8,56% το δικαίωμα αποτελεσματικής προσφυγής εντός της χώρας (άρθρ. 13), το 11,75% την προστασία της περιουσίας (άρθρ. 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου) και το 6,64% σε παραβιάσεις άλλων διατάξεων.

5. Σχετικά με την Ελλάδα, κατά το έτος 2017 το ΕΔΔΑ διαπίστωσε 52 παραβιάσεις, εκ των οποίων οι 2 αφορούν το δικαίωμα της ζωής (άρθρ. 2), 8 την απάνθρωπη και ταπεινωτική μεταχείριση (άρθρ. 3), 1 την απαγόρευση δουλείας και ειλωτείας (άρθρ. 4), 2 την προσωπική ελευθερία και ασφάλεια (άρθρ. 5), 17 το δικαίωμα σε «δίκαιη δίκη», εκ των οποίων οι 14 αφορούν καθυστέρηση στην απονομή της δικαιοσύνης (άρθρ. 6), 1 το σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής (άρθρ. 8), 2 την ελευθερία λόγου κ.λπ. (άρθρ. 10), 16 το δικαίωμα αποτελεσματικής προσφυγής εντός της χώρας (άρθρ. 13) και 2 την προστασία της περιουσίας (άρθρ. 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου).

6. **Β. Η ερμηνεία της ΕΣΔΑ.** Η ΕΣΔΑ και τα Πρωτόκολλα αυτής είναι βραχείας έκτασης κείμενα και πολλές φορές για την αποτελεσματικότητά τους απαιτείται η ερμηνεία τους· το ΕΔΔΑ δεν έχει υιοθετήσει μια ιεραρχική προσέγγιση σχετ. με τις ερμηνευτικές αρχές που ακολουθεί, αλλά αντιμετωπίζει το έργο της ερμηνείας ως μια μοναδική σύνθετη ενέργεια. Ο Έλληνας αντιπρόεδρος του ΕΔΔΑ Σισιλιάνος παρατηρεί ότι το ΕΔΔΑ ακολουθεί μια δυναμική ερμηνεία των ουσιαστικών διατάξεων της Σύμβασης και των Πρωτοκόλλων αυτής, εφαρμόζοντας κατ' αρχήν τις ερμηνευτικές αρχές της Σύμβασης της Βιέννης για το δίκαιο των Συνθηκών (Η ανθρώπινη διάσταση του διεθνούς δικαίου κ.λπ. 2010 σ. 14 επ.). Κυρίαρχη τάση είναι η χρήση της τελεολογικής ερμηνείας, παρόλο που δεν λείπει, καίτοι σε λίγες περιπτ., και η συστατική ερμηνεία· σε πλήθος αποφάσεων υπέρπει η έννοια της «δημοκρατικής κοινωνίας» που συνιστά γενική ερμηνευτική αρχή. Ιδιαίτερα τονίζεται η χρήση της ερμηνευτικής μεθόδου του «χρήσιμου αποτελέσματος». Αυτόνομες, για την ερμηνευτική τους προσέγγιση, αποτελούν και οι

αναφερόμενες στο κείμενο της Σύμβασης και των Πρωτοκόλλων διάφορες έννοιες, όπως της «ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής», «κατοικίας» κ.λπ. Ιδιαίτερα πρέπει να τονιστεί και η εφαρμοζόμενη από το ΕΔΔΑ «εξελικτική ερμηνεία», μέσω της οποίας αναδεικνύεται μια διαρκής προσαρμογή του Δικαστηρίου στην εκάστοτε ζώσα κοινωνική πραγματικότητα, δεδομένου ότι η παράλειψη υποστήριξης μιας δυναμικής και εξελικτικής προσέγγισης θα διακινδύνευε την παρακώλυση μεταρρύθμισης ή βελτίωσης. Βλ. αναλυτ. περί όλων τούτων Σισιλιάνο ΕΣΔΑ Ερμ. κατ' άρθρο β έκδ. σ. 5 επ. και Jacobs, White, and Ovey, *The ECHR* 7th ed. 2017 σ. 64 επ. και κατωτ. στο παρόν έργο παραπ. σε αποφάσεις του ΕΔΔΑ στα κατ' ιδίαν ζητήματα.

7. Γ. Το προοίμιο της ΕΣΔΑ: Το Προοίμιο της Συνθήκης έχει ιδιαίτερη σημασία για την ερμηνεία και την εφαρμογή της, γεγονός που αναδεικνύεται από τις επανειλημμένες, άμεσες ή έμμεσες, αναφορές των οργάνων της Σύμβασης σ' αυτό (Σισιλιάνος ΕΣΔΑ Ερμ. κατ' άρθρο β έκδ. σ. 22). Η Οικουμενική Διακήρυξη της 10.12.1948 της ΓΣ του ΟΗΕ αποτελεί πηγή έμπνευσης των συντακτών της ΕΣΔΑ, αφού τότε αποτελούσε το μοναδικό συγκροτημένο κείμενο που αναφερόταν στα ατομικά, πολιτικά, οικονομικά, κοινωνικά κ.λπ. δικαιώματα (βλ. ιδίως τις αναφορές στο «κράτος δικαίου» και τη «δημοκρατική κοινωνία»). Το Προοίμιο έχει ως ακολούθως: «*Αι Συμβαλλόμενοι Κυβερνήσεις, μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης:*

Έχουσαι υπ' όψιν την Παγκόσμιαν Δήλωσην των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ήν διεκήρυξεν η Γενική Συνέλευσις των Ηνωμένων Εθνών την 10ην Δεκεμβρίου 1948.

Έχουσαι υπ' όψιν ότι η Δήλωσις αύτη τείνει εις την εξασφάλισιν της αναγνώρισεως και την παγκόσμιον και αποτελεσματικήν εφαρμογήν των δικαιωμάτων άτινα αναφέρονται εις αυτήν.

Έχουσαι υπ' όψιν ότι σκοπός του Συμβουλίου της Ευρώπης είναι η πραγματοποίησις στενωτέρας ενότητος μεταξύ των Μελών αυτής, και ότι έν των μέσων προς επίτευξιν του σκοπού τούτου είναι η προάσπισις και η ανάπτυξις των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών.

Επιβεβαιούσαι την βαθείαν αυτών προσήλωσιν εις τα θεμελιώδεις ταύτας ελευθερίας αίτινες αποτελούσι αυτό τούτο το βάθρον της δικαιοσύνης και της ειρήνης εν κόσμω και των οποίων η διατήρησις στηρίζεται ουσιαστικώς επί πολιτικού καθεστώτος αληθώς δημοκρατικού αφ' ενός και αφ' ετέρου, επί κοινής αντιλήψεως και κοινού σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου τα οποία διεκδικούν.

Αποφασισμένα, όπως ως Κυβερνήσεις ευρωπαϊκών Κρατών εμπνεόμεναι υπό κοινών ιδεωδών και έχουσαι κοινήν κληρονομίαν πολιτικών παραδόσεων και ιδεωδών σεβασμού της ελευθερίας και του επικρατεστέρου του δικαίου, λάβωσι τα πρώτα κατάλληλα μέτρα όπως διασφαλίσωσι την συλλογικήν εγγύησιν ωρισμένων, εκ των αναφερομένων εν τη Παγκοσμίω Δήλωσει, δικαιωμάτων.

Με το 15^ο Πρωτόκολλο (κυρ. ν. 4556/2018) προστέθηκε νέα παράγρ. στο τέλος του Προοιμίου, κατά την οποία «*Επιβεβαιώνοντας ότι τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη, σύμφωνα με την αρχή της επικουρικότητας, έχουν την πρωταρχική ευθύνη να διασφαλί-*

ΕΣΔΑ

ζουν τα δικαιώματα και τις ελευθερίες που καθορίζονται στην παρούσα Σύμβαση και στα Πρωτόκολλα σε αυτήν και ότι, πράττοντας αυτό, απολαμβάνουν ένα περιθώριο εκτίμησης, υπό την εποπτική δικαιοδοσία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου που εγκαθιδρύεται από την παρούσα Σύμβαση». (Βλ. σχόλια κατωτ. υπό το κείμενο του 15^{ου} Πρωτοκόλλου, το οποίο μέχρι τις 14.1.2019 δεν είχε επικυρωθεί ακόμη από όλα τα κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης.

ΜΕΡΟΣ Ι: ΑΤΟΜΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

Υποχρέωση σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου

Άρθρον 1.– Τα υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη αναγνωρίζουν, εις όλα τα εξαρτώμενα εκ της δικαιοδοσίας των πρόσωπα, τα καθοριζόμενα εις το πρώτον μέρος της παρούσης Συμβάσεως δικαιώματα και ελευθερίας.

Μελέτες, συγγραφές, δημοσιεύσεις: Γούναρης, Η παρέκκλιση της Γαλλίας από την ΕΣΔΑ. Μια επικίνδυνα ολισθηρή ατραπός, *Συνήγορος* 2015.66· Κοτσαλής/Χαμηλοθώρης, *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Ποινικό Δίκαιο*, 2014· Σισιλιάνος, *Η ανθρώπινη διάσταση του διεθνούς δικαίου*, 2010· ίδιος, *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, 2^η έκδ. 2016· Berger, *Jurisprudence de la Cour européenne des droits de l’homme*, 13e éd. 2014· Bhuta, *The frontiers of human rights: extraterritoriality and tis challenges*, 2016· Burgorgue-Larsen, *La Convention européenne des droits de l’homme*, 2ème Ed. 2015· Costa, *Des juges pour la liberté*, 2017· Dzehtsiarou, Lock, O’Meara, Konstadinides, *Human Rights Law in Europe : The Influence, Overlaps and Contradictions of the EU and the ECHR*, 2014· Grabenwarter C., *European Convention on Human Rights: Commentary*, 2014· Milanovic, *Exterritorial Application of Human Rights Treaties*, 2011· Harris, O’Boyle, and Warbrick: *Law of the European Convention on Human Rights* 4th ed. 2018· Jacobs, White, and Ovey, *The ECHR* 7th ed. 2017· Karpenstein, Mayer, *EMRK Konvention zum Schutz der Menschenrechte und Grundfreiheiten* 2. Auf. 2015· Meyer-Ladewig, Nettesheim, von Raumer, *EMRK Europäische Menschenrechtskonvention*, 4. Auf. 2017· Reid, *A Practitioner’s Guide to the European Convention on Human Rights*, 5th Ed. 2015· Renucci, *Droit européen des droits de l’homme: Droits et libertés fondamentaux garantis par la CEDH* 7e éd., 2017· Ryngaert, *Clarifying the Exterritorial Application of the European Convention of Human Rights*, 2012· Schabas, *The European Convention on Human Rights. A Commentary*, 2015· Sudre, *Les grands arrêts de la Cour européenne des droits de l’homme*, 2017· van Dijk, van Hoof, van Rijn and Zwaak, *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*, 5th Ed. 2018· van Drooghenbroec, *Le droit international et européen des droits de l’homme devant le juge national*, 2014.

1. Τα κράτη μέρη της ΕΣΔΑ αναγνωρίζουν, σε όλα τα πρόσωπα που εξαρτώνται από τη δικαιοδοσία τους, τα δικαιώματα και ελευθερίες που καθορίζονται στο πρώτο μέρος της Σύμβασης, δηλ. στα άρθρ. 1-18 αυτής, καθώς και στα μετά ταύτα υπογραφέντα Πρωτόκολλα που κύρωσαν. Οι πλείστες διατάξεις εφαρμόζονται και επί των ημεδαπών και αλλοδαπών, εκτός αν ορίζεται διαφορετικά (βλ. λ.χ. άρθρ. 16 της ΕΣΔΑ και 3 του Πρωτοκόλλου Νο 1). Περιλαμβάνονται στην εφαρμογή τόσο τα φυσικά, όσο και τα νομικά πρόσωπα, εκτός αν τα δικαιώματα και ελευθερίες προϋποθέτουν υπόσταση φυσικού προσώπου.

2. Το παρόν άρθρο θέτει όρια «τοπικά» στην εφαρμογή της ΕΣΔΑ και των Πρωτοκόλλων της, με κυριάρχη τη δικαιοδοσία της *ratione loci* (βλ. αναλυτ. Σισιλιάνο *ΕΣΔΑ Ερμ. κατ’ άρθρο β έκδ. σ. 37 επ.*). Παρόλα αυτά, κατά τη νομολογία του ΕΔΔΑ η ευθύνη των

Άρθρο 2 ΕΣΔΑ

κρατών για την τήρηση των υποχρεώσεων τους από τη Σύμβαση επεκτείνεται και ως προς τη δραστηριότητα των οργάνων τους (στρατιωτικών, διπλωματών κ.λπ.) που δρουν νόμιμα ή παράνομα και στο εξωτερικό, εφόσον το κράτος ασκεί με τις εκεί δυνάμεις του «γενικό έλεγχο» στην περιοχή, όπου έλαβε χώρα το συμβάν (βλ. λ.χ. Λοϊζίδου κατά Τουρκίας, 18.12.96· Κύπρος κατά Τουρκίας, 10.5.01· Ilascu κ.ά. κατά Μολδαβίας και Ρωσίας, 8.7.04· Issa κ.ά. κατά Τουρκίας, 16.11.04· στρατιωτικές επιχειρήσεις στο Βόρειο Ιράκ· Öcalan κατά Τουρκίας, 12.5.05· σύλληψη στο Ναϊρόμπι· Al-Saadoon και Mufdhi κατά Ην. Βασιλείου, 30.6.09· Medvedyev κ.ά. κατά Γαλλίας, 29.3.10· ναρκωτικά σε ανοικτή θάλασσα· Al-Skeini κ.ά. κατά Ην. Βασιλείου, 7.7.11· θάνατοι Ιρακινών κατά τη διάρκεια της κατοχής του Νοτίου Ιράκ από βρετανικές στρατιωτικές δυνάμεις· **αντίθ.** Banković κατά Βελγίου, 12.12.01· σχετ. με τους Νατοϊκούς βομβαρδισμούς στην πρώην Γιουγκοσλαβία· Αργύρης κ.ά. κατά Ελλάδος, 3.2.11· σχετ. με την ετεροδικία της Γερμανίας για τα εγκλήματα από τα στρατεύματα κατοχής στην Ελλάδα). Περαιτέρω, γίνεται δεκτό ότι επί απέλασης ή έκδοσης το κράτος πρέπει να λαμβάνει υπόψη του και τους κινδύνους που απειλούν το πρόσωπο κατά του οποίου λαμβάνεται ένα τέτοιο μέτρο (βλ. σχετ. (Scegling κατά Ην. Βασιλείου, 26.6.89· Al-Adsani κατά Ην. Βασιλείου, 21.11.01· Rrapo κατά Αλβανίας, 25.9.12).

3. Το παρόν άρθρο ιδρύει την υποχρέωση του κράτους, να προστατεύει τα ανθρώπινα δικαιώματα κατά πρώτο και κύριο λόγο εντός του δικού του νομικού συστήματος· τούτο προϋποθέτει ότι τα κράτη παρέχουν ένα εγγώριο μέσο για την αντιμετώπιση ενός «υποστηρίξιμου παραπόνου» με βάση την ΕΣΔΑ και την παροχή κατάλληλης ανακούφισης αυτού (Kudła κατά Πολωνίας, 26.10.00· Burdon κατά Ρωσίας, 15.1.09· Khlaiifia κ.ά. κατά Ιταλίας, 1.9.15· Mozer κατά Μολδαβίας και Ρωσίας, 23.2.16).

Το δικαίωμα στη ζωή

Άρθρον 2.- 1. Το δικαίωμα εκάστου προσώπου εις την ζωήν προστατεύεται υπό του νόμου. Εις ουδένα δύναται να επιβληθή εκ προθέσεως θάνατος, ειμή εις εκτέλεσιν θανατικής ποινής εκδιδομένης υπό δικαστηρίου εν περιπτώσει αδικήματος τιμωρουμένου υπό του νόμου δια της ποινής ταύτης.

2. Ο θάνατος δεν θεωρείται ως επιβαλλόμενος κατά παράβασιν του άρθρου τούτου, εις άς περιπτώσεις θα επήρχετο συνεπεία χρήσεως βίας καταστάσης απολύτως αναγκαίας:

α) δια την υπεράσπισιν οιοδήποτε προσώπου κατά παρανόμου βίας.

β) δια την πραγματοποίησιν νομίμου συλλήψεως ή προς παρεμπόδισιν αποδράσεως προσώπου νομίμως κρατουμένου.

γ) δια την καταστολήν, συμφώνως τω νόμω, στάσεως ή ανταρσίας.

Μελέτες, συγγραφές, δημοσιεύσεις: Αποστολίδης, Το δικαίωμα στη ζωή ως πολιτικό δικαίωμα, ΔΤΑ 2004.43· Κιούπης, Το τέλος της ανθρωπίνης ζωής ως πρόβλημα του ποινικού δικαίου. Η ποινική αξιολόγηση πράξεων και παραλείψεων που επισπεύδουν το θάνατο (ευθανασία, συμμετοχή σε αυτοκτονία κ.λπ.), ΠΧ 2017.3· Κοτσαλής/Χριστόπουλος, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Ποινικό Δίκαιο, 2014· Σισιλιάνος/Ακτύπης, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, 2^η έκδ. 2016· Τζαναβάρη, Ανακουφιστική ιατρική και φροντίδα σε ασθενείς με απειλητικές για τη ζωή τους ασθενείς και χρόνιους ασθενείς τελικού σταδίου, ΠοινΔ 2018.731· Χρυσανθά-

κης, Μεταξύ ζωής και θανάτου. Το δικαίωμα στη ζωή υπό το φως της νομολογίας του ΕΔΔΑ, 2007· Berger, *Jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme*, 13e éd. 2014· Burgorgue-Larsen, *La Convention européenne des droits de l'homme*, 2ème Ed. 2015· Grabenwarter C., *European Convention on Human Rights: Commentary*, 2014· Early, *The right to life under Article 2 of the ECHR*, 2016· Harris, O'Boyle, and Warbrick: *Law of the European Convention on Human Rights* 4th ed. 2018· Jacobs, White, and Ovey, *The ECHR* 7th ed. 2017· Karpenstein, Mayer, *EMRK Konvention zum Schutz der Menschenrechte und Grundfreiheiten* 2. Auf. 2015· Meyer-Ladewig, Nettesheim, von Raumer, *EMRK Europäische Menschenrechtskonvention*, 4. Auf. 2017· Reid, *A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights*, 5th Ed. 2015· Renucci, *Droit européen des droits de l'homme: Droits et libertés fondamentaux garantis par la CEDH* 7e éd., 2017· Schabas, *The European Convention on Human Rights*, 2015· Sudre, *Les grands arrêts de la Cour européenne des droits de l'homme*, 2017· Tomuschat, Lagrange and Oeter, *The Right to Life*, 2010· van Drooghenbroec, *Le droit international et européen des droits de l'homme devant le juge national*, 2014· Xenos, *The Positive Obligations of the State Under the European Convention of Human Rights*, 2012· van Dijk, van Hoof, van Rijn and Zwaak, *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*, 5th Ed. 2018· van Drooghenbroec, *Le droit international et européen des droits de l'homme devant le juge national*, 2014.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I. Γενικά

- A. Σκοπός - Προστατευόμενο έννομο αγαθό
- B. Σχέση προς το άρθρ. 3
- Γ. Έναρξη και τέλος της ζωής - το έμβρυο
- Δ. Αυτοκτονία, υποβοηθούμενη αυτοκτονία και ευθανασία

II. Η απαγόρευση αφαίρεσης της ζωής (ως αρνητική ουσιαστική υποχρέωση του κράτους)

- A. Γενικά
- B. Ο κανόνας
- Γ. Οι εξαιρέσεις από τον κανόνα (παρ. 1 εδ. β και παρ. 2)
 - Η κατάργηση της θανατικής ποινής*
 - Γενικά οι εξαιρέσεις*
 - Το μέτρο χρήσης βίας*
 - α) *Η υπεράσπιση οιοδήποτε προσώπου κατά παράνομης βίας*
 - β) *Η πραγματοποίηση νόμιμης σύλληψης - παρεμπόδιση απόδρασης προσώπου νομίμως κρατουμένου*
 - γ) *Για την καταστολή, σύμφωνα με το νόμο, στάσης ή ανταρσίας*

III. Οι θετικές υποχρεώσεις του κράτους για την προστασία της ζωής

- A. Γενικά
- B. Προστασία της ζωής από πράξεις ή παραλείψεις των κρατικών οργάνων
- Γ. Προστασία της ζωής από πράξεις ή παραλείψεις τρίτων προσώπων

Δ. Απόφαση ή έκδοση προσώπων.

Ε. Προστασία της ζωής από αυτοκτονία

IV. Το δικονομικό μέρος της παρούσας διάταξης

- A. Γενικά
- B. Η έρευνα πρέπει να είναι αυτεπάγγελτη
- Γ. Η έρευνα πρέπει να είναι «ανεξάρτητη» και «αμερόληπτη»
- Δ. Η χρονική διάρκεια της έρευνας πρέπει να είναι εύλογη
- Ε. Η έρευνα πρέπει να είναι αποτελεσματική
 - Η φύση της έρευνας*
 - Η έρευνα αποτελεί «συμπεριφορά» και όχι «αποτέλεσμα»*
 - Η έκταση της έρευνας.*
 - Ειδικά οι έρευνες επί εξαφάνισης προσώπων και θανάτωσης σε ένοπλη σύρραξη*
 - Έρευνα κινδύνου ζωής υπό «ύποπτες συνθήκες»*
 - Θάνατοι προσώπων που τελούν υπό ιατρική ή νοσοκομειακή βοήθεια*
- ΣΤ. Στην έρευνα πρέπει να συμμετέχει και να ενημερώνεται το κοινό και η οικογένεια του θύματος
- Z. Η έρευνα σε σχέση προς άλλες διατάξεις της ΕΣΔΑ.
 - α) *Σχέση προς το άρθρ. 13*
 - β) *Σχέση προς το άρθρ. 14*

V. Η απόδειξη της παραβίασης ενώπιον του ΕΔΔΑ

Άρθρο 2 ΕΣΔΑ

Ι. Γενικά

1. Α. Σκοπός - Προστατευόμενο έννομο αγαθό. Με το παρόν άρθρο προστατεύεται η «ανθρώπινη ζωή»· είναι αυτονόητο ότι ζωή έχουν μόνο τα φυσικά πρόσωπα, αφού μόνο αυτά αποτελούν ανθρώπινα όντα. Όχι συνεπώς και τα νομικά πρόσωπα, ούτε βεβαίως και τα ζώα. Το παρόν δικαίωμα θεωρείται ως ένα από τα πλέον θεμελιώδη προστατευμένα από τη Σύμβαση δικαιώματα (παγ. νομολογία του ΕΔΔΑ, βλ. ιδίως *McCann* κ.ά. κατά Ην. Βασιλείου, 5.9.95· *Μακαρατζής κατά Ελλάδος*, 20.12.04· *Σολωμού* κ.ά. κατά Τουρκίας, 24.6.08). Αν επιτρεπόταν να στερείται κανείς κατά τρόπο αυθαίρετο του δικαιώματός του στην ζωή, τότε όλα τα υπόλοιπα δικαιώματά του αυτομάτως θα στερούνταν νοήματος. Βλ. συναφώς και κατωτ. στο άρθρ. 15 παρ. 2 της ΕΣΔΑ, όπου γίνεται ιδιαίτερη αναφορά σε ακραίες περιπτ. (πολέμου, δημόσιου κινδύνου που απειλεί τη ζωή του έθνους), όπου ουδέποτε εξαιρείται η προστασία του δικαιώματος της ζωής, ακόμη και σε ακραίως έκτακτες καταστάσεις. Η υποχρέωση του κράτους μέλους για την προστασία της ζωής συνίσταται κυρίως στο καθήκον να απέχουν από τη θανάτωση προσώπων από τα δικά του όργανα, στην υποχρέωση ανάκρισης ύποπτων θανάτων και σε ορισμένες περιστάσεις στη θετική υποχρέωση λήψης μέτρων προς πρόληψη απώλειας ζωής που μπορεί να αποφευχθεί (*Jacobs, White, and Oney, The ECHR 7th ed. 2017* σ. 150). Η παρούσα διάταξη εφαρμόζεται και επί απόπειρας ανθρωποκτονίας (σχετ. *Μακαρατζής* ό. ανωτ.), αλλά και επί ανθρωποκτονίας από αμέλεια (Επιτροπή, 10.7.84 στην υπόθεση *Stewart* κατά Ην. Βασιλείου).

2. Β. Σχέση προς το άρθρ. 3. Το ΕΔΔΑ θεωρεί ότι το παρόν άρθρο από κοινού με το άρθρ. 3 αυτής κατοχυρώνουν μια από τις πλέον θεμελιώδεις εγγυήσεις των δημοκρατικών κοινωνιών που απαρτίζουν το Συμβούλιο της Ευρώπης (*Giuliani* κ.ά. κατά Ιταλίας, 24.3.11, ό. κ. ά. παραπ.). Πολλές φορές, από τη χρήση βίας ή άλλων συμβάντων που δεν είχαν τελικά θανατηφόρο αποτέλεσμα, είναι δυσχερές να διαγνωστεί, αν πρόκειται για παραβίαση του παρόντος άρθρου που προστατεύει τη ζωή ή του άρθρ. 3 της ΕΣΔΑ που προστατεύει το άτομο από απάνθρωπη και ταπεινωτική μεταχείριση· η νομολογία του ΕΔΔΑ δεν έχει χαράξει σαφή όρια επ' αυτού, αλλά κρίνει εκάστοτε από το σύνολο των περιστάσεων υπό τις οποίες τελέστηκε η πράξη· σε σοβαρά πάντως επικίνδυνη δράση ή κατάσταση, εξ αιτίας της οποίας ανέκυψε σοβαρός κίνδυνος ζωής, το ΕΔΔΑ εφαρμόζει το παρόν άρθρ. 2 (βλ. σχετ. περιπτ. *L.C.B.* κατά Ην. Βασιλείου, 9.6.98: κίνδυνος ζωής από λευχαιμία εξ αιτίας υπηρεσίας σε χώρο πυρηνικών δοκιμών· *Yaşa* κατά Τουρκίας, 2.9.98: οκτώ σφαιρές από άγνωστο πρόσωπο σε βάρος του προσφεύγοντος· *Osman* κατά Ην. Βασιλείου, 28.10.98: μη θανατηφόρα επίθεση· *Ilhan* κατά Τουρκίας, 27.6.00· *Μακαρατζής κατά Ελλάδος*, 20.12.04: καταδίωξη και πυροβολισμοί κατά του προσφεύγοντος, ο οποίος δεν σταμάτησε όταν του ζητήθηκε από τους αστυνομικούς και επί πλέον προκάλεσε και ατυχήματα· *Soare* κατά Ρουμανίας, 22.2.11: τραυματισμός από αστυνομικό στο κεφάλι με συνέπεια ημιπληγία του δεξιού μέρους του σώματος· *Peker* κατά Τουρκίας, 12.4.11: τραύμα από πυροβολισμό που υπέστη κρατούμενος κατά τη διάρκεια επιχείρησης ασφάλειας στις φυλακές· *Kolyadenko* κ.ά.